

Albert Gábor és Határ Győző levelezése, 1983–1984

Az 1964-től az MTA Zenetudományi Intézetében a könyv- és dokumentumtár vezetőjeként dolgozó, első novelláskötetét, az *Albérleti szobák-at* 1966-ban megjelentető Albert Gábor 1967-ben járt először Nagy-Britanniában. Ekkor ismerkedett meg a londoni magyar írói emigráció kiemelkedő alakjaival, mások mellett Cs. Szabó Lászlóval, Szabó Zoltánnal és Határ Győzővel. Közülük egyedül Határral került szorosabb kapcsolatba. Már első beszélgetéseik során tartalmas baráti és eszmetársi viszony alakult ki a két autonóm gondolkodású, szellemi függetlenségre törekvő író között, amely évtizedekkel utóbb, az 1980-as és 1990-es években is eleven maradt. Személyesen ritkán tudtak találkozni, viszont gyakran írtak egymásnak leveleket, amelyekben nemcsak életkörülményeikről, hanem írói terveikről, vállalkozásaikról is beszámoltak, és értékelték egymás műveit. Szövetségüket erősítette, hogy Albert Gábor a Magyarországon 1989 előtt csak nagyon szűk körben ismert Határ Győző regényeinek és esszéinek kongeniális olvasója volt, Határ pedig nagyra tartotta Albert Gábor rangos, de sokáig kevesek által méltányolt prózáját, és a könyveiről több alkalommal is írt recenziót. Az alábbiakban Albert Gábor és Határ Győző irodalmi értékű levelezéséből közlünk részleteket.

Határ Győző („Victor G.J. Hatar”)¹ – Albert Gábornak

London, 1983. augusztus 27.

Kedves Gáborkám – új betegséget találtál fel, új *Morbus Hungaricust*,² mely az asztma és a klausztrofóbia keresztezése. De mi más dolga volna is a művésznek, mint hogy tartsa magát a „tükrözés” nagydíjelmű elméletéhez és tükrözze híven azt a valóságot, amely körülveszi. „Realista” novelláid rémülettel töltenek el, vagyis – elérted a célotdat. A kitűnő kötetről³ hamarosan szólni fogok érdemben és bővebben is; légy türellemmel. Bámulatos, hogy mennyire kitágult a regisztered: minden könyved más, mintha más kéztől származnék és mindegyike egy-egy Fekete Kéz... Külön köszönöm a „personalized”⁴ dedikációt és a pompás könyvet. Szeretettel köszönt

öreg híved:

Határ Győző

Albert Gábor – Határ Győzőnek

Budapest, 1983. november közepén

Kedves Mester!

Nem orroltam meg a kritikáért,⁵ bár mikor említetted ennek a lehetőségét, akaratlanul is elgondolkoztam. Talán az volna az illendő? Aztán úgy döntöttem, hogy nem, és nem. Azonnal válaszolni is szándékoztam, de a melléklet olyan lassan készült el (hála az OFOTÉRT külön szolgáltatásainak), az obligát tél eleji influenza oly hamar tört rám, hogy idáig – november közepéig – jutottunk.

Kritikádat egyébként köszönöm, és ahogy írtam, magam is elgondolkoztam rajta. Még az a szerencse, hogy addigra már úgy-ahogy befejeztem új regényemet,⁶ és azzal tarsolyomban sokkal rezzenéstelenebbül álltam kritikai tekintetedet. Amiről írsz, hogyne érezném magam is. Hogy erő-e ez vagy gyöngeség? Attól függ, sikerül-e ezeket a csoportokat összekötni, van-e nekik szemük, élnek-e, vagy végképp atariba kerülök.⁷ Én vagy a MŰ. Hogy még mindig a go-nál maradjak, amíg éle-

Albert Gábor levelezését, amely a közeljövőben önálló kötetben is megjelenik, az író özvegye, Albert Zsuzsa rendezte sajtó alá. A fenti levélszövegeket Mórocza Gábor válogatta, gondozta és látta el magyarázó jegyzetekkel. Az összeállítást Soltész Márton lektorálta.

tem tart, addig nekik is lesz életük, de vajon ha az enyém elfogy, nekik marad-e? (De hagyjuk az ilyen elégikus gondolatokat, nem akarom világos nappal ilyenekkel rabolni a drága idődet. Különben is nagy élvezettel olvastam ezt a hagyományosra maszkírozott, nagyon is modern fintort.)

Még mindig a kritikád! Nem tudtam eldönteni, hogy az *Így fullad meg egy ember* című novellámról írtakat fantasztikus jólétesültségnek vagy még fantasztikusabb empátiádnak tulajdonítsam. A művésznő modellje ugyanis nem más volt, mint Mezei Mária,⁸ s te is színésznős svádát emlegetsz.

Sok mindenről szeretnék még írni, azaz inkább elbeszélgetni Veled, de az idegrendszerem macskodik, és ezt a levelet is előbb fejezteti be velem, mint szeretném.

A mellékletet szeretettel küldöm. El tudod-e képzelni, hogy s mint tettem rá szert? De erről majd talán legközelebb.

Még egyszer köszönöm, hogy a kritika szövegét elküldted, mert sajnós, annak ellenére, hogy most is többen figyelmeztettek rá, valahogy mégsem sikerült élőszóban hallani. Mikor odajutottam, már másról beszélte.

Szeretettel öllelek, feleségednek kézcsók

Gábor

„Ad animum ego reverti pristinum.”⁹ Ez lesz új regényem mottója. (Cicero)

Mikor ezt választottam, talán a te tényirodalmi viszolygásod is közrejátszott. Következő könyvem (még a regény előtt) ugyanis szociográfia lesz.¹⁰ És „onnan térek vissza majd régi énemhez”. Nézd el nekem ezt a kitérőt, bár szívesebben kérném: olvasd el.

Ugyancsak öllelek

Gábor

Határ Győző (Victor G.J. Hatar) – Albert Gábornak

London, 1983. november 30.

Kedves Gáborkám – köszönöm baráti soraid, a melléklet is megérkezett. Recenzióm könyvedről nem is azért íródott, hogy borsot törjek az orrod alá, vagy egyáltalán, hogy legyen okod, amiért megörorolj. Igen sok gyenge, provinciális írás érkezik hozzám, ezekről a könyvekről jobb, ha nem szólok, amúgy sem győzném. Amiről szólok, arról igazán érdemes – és ilyen a Te LAKODALMAS könyved is; nem a „megmarhatnék”, hanem a szerető féltés beszélt belőlem; úgy vélem, te egyike vagy a keveseknek, akiknek a kísérletezésére mindenképp érdemes odafigyelni – és akik nem ürügynek tartogadják a „kísérletezést” zsákutcájuk, megrekedésük elkendőzésére. Ma reggel jött az ÉS legutolsó száma, látom, Széky János sem mond könyvedről egyebet,¹¹ noha nagy deferenciával¹² teszi. Jól olvasom-e, hogy a mellékelt rajz eredetijét Szabó Vladimir¹³ készítette? Nagyítóval mintha az ő nevét betűzném ki; bár nem vagyok biztos benne, igaz ugyan, hogy ismertük egymást, de nem emlékszem, mikor kaphatott le. Kitűnő grafika, kíváncsian várom, s vajha elárulnád adandó alkalommal, hol, s hogyan tettél szert rá. De mi dolog az, hogy idegrendszered „makrancoskodik” – miért engeded? Hát szabad neki? Egyáltalán: honnan tudod, hogy van – hát észreveszed? Jómagam már egy idő óta nem engedhetem meg ezt a fényűzést: idegfrászaimat fogcsikorgatva küzdöm le, és visszatérek a zsoltárhoz – „erős várunk nekünk a munka”. Jut is eszembe: jó pár hete feladtam címedre *Pepito és Pepita* c. kisregényemet – abban majd találkozatsz „színésznői svádával” s tapasztalhatod, hogy ennek is kijártam iskoláit. Ha kézhez kapod: jeleznéd-e? Újabban akadozik a posta s megnyugtató volna, ha a könyvet a címzett biztos kezeiben tudnám. Igazad van, semmi sem pótol egy meghitt, kötetlen beszélgetést; s tudnod kell, hogy ha barangolásaid során erre vetődnél, a Határ-eszpresszó – „a la crema cafe”,¹⁴ amilyennel csak Rómában találkozol – a könyvtárfal szomszédságában számodra mindig nyitva áll. Igaz barátsággal köszönt

öreg híved

Határ Győző

Budapest, 1984. január 10.

Kedves Győző,

hatalmasakat mulattam Pepitádon.¹⁵ A nyúlvacsona (helyesebben ebéd) fenomenális. Most már nem csudálkozom, hogy zongoraművésznek álcázott hősnőmben azonnal felismerted a színésznőt. Micsoda pazarlás, hogy ilyen könyvek csak évtizedek múlva kerülnek el hozzánk, jelennek meg magyarul. Ti vagytok a huszadik század Mikes Kelemenjei, akiknek az életműve csak harminc vagy negyven év késéssel ömlik bele abba a nyelvi fősodorba, ahol nemcsak egyszerűen hat, hanem tevékenyen alakít is. Nemcsak élvezik (mint mondjuk, az 1963-as párizsi kiadást), hanem vérükké is válik. A levegőjét is úgy szeretem ennek a könyvnek. Én ugyan kisdíák voltam Pécssett ezekben az időkben, de sokat hallottam az akkori Budapestről, és könyved olvasása után sokkal többet tudok. Nem lehetne ezt itthon kiadatni? Biztos vagyok benne, hogy sikere volna. A regény hátlapján közölt kritikákról csak annyit, hogy verbalizmusod sokkal tökösebb, mint Queneau-é,¹⁶ már amennyire én persze Queneau-t ismerem. Mindent összevéve nagyszerű, hogy végre magyarul is olvasható, és nem értem, hogy erre miért csak most került sor. (A regény itthoni megjelentetése érdekében tehetnék valamit? – Kérlek, hogy erre feltétlenül válaszolj!!)

Úgy látszik, én is úgy vagyok, mint a beteg kutyák: ha valami bajuk van, megtalálják a betegségük ellen a gyógyfüvet. Vagy a véletlen volna ilyen kegyes velem? Akárhogy is, a sors mostanában Határ Győzővel kúrál. Lehengerlő rabulisztikád¹⁷ a leláncolt Vitroviusokról¹⁸ erősen gondolkodóba ejtett. Mi persze itthon a város és ember problémáit kicsit másképp éljük át, valahogy parlagibb, nem komputerizált szinten. A kép pesszimiztikus, talán azt is mondhatnám, lehangoló. De az előadás! Az, ahogyan elmondod, az engem felvillanyoz. Fullánktól mentes – mondhatnám: nemes irigységgel olvastam.

A napokban feladtam címedre egy könyvet. Legújabb könyvemet. Nem az artificiális művészet körébe tartozik, több is, kevesebb is annál. Majdnem négy évem ment rá, de nem sajnálom. Nagyon fontos könyvnek tartom, és az igazmondás abszolút igényével írtam. Címe: *Emelt fővel* – remélem, nem kallódik el a postán. Ha mást nem, egy lapon, kérlek, jelezd megérkezését.

Ami most következik, félve írom le. Legutóbbi leveledben említetted, hogy a Határ-eszpresszó mindig nyitva áll előttem. És hidd, én is szívesen betérnék Hozzád, s már ezek az egyre hosszabbodó levelek is ezt a fokozódó oxigénhiányt jelzik. Nagyon szeretnék leülni Veled, más jóemberrel is, egy asztal mellé, és csendes teázás mellett elbeszélgetni. Ennek ellenére több mint tíz éve nem léptem át a határt. Előtte kétszer, háromszor is jártam kinn Párizsban és Londonban, de akkor úgy éreztem, hogy semmi értelme sincs oda menni, ahova nem hívnak. (Ez az a pont, ahol vigyázni kell!) Nem arra számítottam, hogy Te vagy valaki más meghívjon, de amikor láttam, hogy x és y, itthoni nagyság vagy félnagyság, esetleg negyed, de az is lehet, hogy még ennyi sem, a párizsi magyarjaink vendégszeretetét élvezzi, esetleg heteken vagy hónapokon át (vagy nem is párizsiakét, hanem az amerikaiakét), akkor egy kicsit megkeseredett a szám íze. Úgy éreztem magam, mint aki egy buliba akarnak módon rákényszeríti magát a többiekre. Velem is kedvesek, de ez csak afféle időzített udvariasság, ami az outsidersnek jár. A nagy kéz-kezet-mos buli egészen más. Ekkor határoztam el, hogy ahova nem hívnak, én oda nem megyek. Ezt a betörleszkedést, az odasüندörgést, a szegény rokon szerénykedéseit, vagy az ezt kompenzáló hányavetiséget, nem, egyiket sem bírja a gyomrom.

Hogy hív az orvietói dóm is? – Oda még talán el is zárandokolok, de nem a magam kedvéért, hanem tizenhat éves kislányom örömére.

A *Vitrovius*ért, *Pepitá*ért, meg egyáltalán azért, hogy vagy – igen, mit is írjak? Szimplán csak azt, hogy hálás vagyok. Az. És egy ilyen levél megírása után, mintha a vállamra nehezedő higanyoszlop súlya is könnyebb volna.

Szeretettel öllelek

Gábor

Ne haragudj, nem merem elolvasni, félek, hogy akkor (épp a zörejekkel teli szívhangok miatt) nem küldeném el a levelet. Menjen hát így, sajtóhibásan.

G.

Határ Győző („Victor G.J. Hatar”) – Albert Gábornak

London, 1984. január 22.

Kedves Gáborkám – tartsunk rendet: hadd felelek előző leveled kérdéseire is. (1) Rácz Aladár¹⁹ és felesége, Yvonne Barblain.²⁰ Nemcsak hogy igen jó barátaim voltak, de a legelső emberlány, akivel összebarátkoztak s ez így történt. Gondolom, 36-ban lehetett, amikor először látogattak haza azzal a szándékkal, hogy letelepedjenek.²¹ Albérleti szobát vettek ki édesapám szatócs boltjával szemközt. Apám a tönk szélén állt, és hogy elkerülje a csődöt, feladta a lakását és a család beköltözött az üzlet mögötti (ablaktalan) raktárba. Itt éltünk hárman; az ebédlőasztalon közepén, ott készítettem ábrázoló-mértani rajzlepedőimet a lámpánál vakoskodva – és persze, ott gyakoroltam (második akadémista voltam, Kemény Rezső²² tanítványa). Mikor a Rácz házaspár egyszer bejött vacsorát vásárolni, én odabenn éppen a *Chasonne*-t nyúztam.²³ Így ismerkedtünk össze. Életre szóló barátság lett belőle. Rajongó hívőül szegődtem, az embernek is, a muzsikálásnak is. Yvonne fenomenális hegedűs volt, de Aladár kedvéért feladta hangszerét-lényét-egyéniességét és hozzájáruló árnyékéletet élt; vagyis az isten is angyalnak teremtette. Aladárról lekopott a közép-európai provincializmus, művelt francia lett belőle, az enciklopedisták [sic] kiváló ismerője; a moderneket részben nem kedvelte, részben nem ismerte, a költészetre minden nyelven botfüle volt. Csak nagy sokára, itt, Nyugaton döbbsentem rá, hogy egy elveszett ügy bajnoka volt: a cimbalom csatavesztését védelmezte a csembaló győzelmével szemben – s csak Londonban döbbsentem rá, hogy miért emlegette oly gyűlölködő csodálattal Wanda Landowskát,²⁴ akinek harpsichord-ja²⁵ betöltötte Párizs koncerttermeit. Fogalmam sincs, Sz. Vladimir²⁶ a pompás portrét mikor készíthette – tán muzsikálás-odahallgatás közben. (2) Az *Emelt fővel* megérkezett – lenyűgözve forgattam, bár a műfaj nincs „az én utcámban” – vagy ha igen, az én utcámban a lámpákat már leoltogatták, nincs már rá életidőm. Sose sajnáld a négy évet, és világért se írd veszteséglistára: a Honban ez az igazi piederstál az írónak, és ki tudja, mihez lesz „dobbantóléc”, amiről addig álmodni se mertél. Tiszteletreméltó teljesítmény, már amennyire a belefektetett időt és intellektuális energiát megítélhetem. (3) Hol az ördögben olvashattad kisdéd elmefuttatásaimat az építézmesterség elsikkadásáról? *A leláncolt Vitrovius* az Új Látóhatárban jelent meg²⁷ s tudtommal ahhoz otthon nemigen lehet hozzájutni. (4)²⁸ Sose félj tőle: nekem mindent megírhatsz, mindjárt „egyesben”, én is úgy válaszolok, „egyesben”. Nincs félreértés: ha bármikor erre kerülsz, s ismét Londonba vetődsz, örömmel látlak jó félnapra, hogy már kora délután nagyot beszélgethessünk, este hármásban (avagy ha feleséged is veled volna, négyesben) vacsorázhassunk: semmivel jobban meg nem örvendeztethetnél. Valamikor 10–12 napra láttam vendégül barátaimat: de az idén már hetven leszek, s nem győzöm sem idővel, sem energiával. Mint tudod, könyveimet nemcsak írom, hanem magam szedem, s ez igen lélekölő és időigényes munka; feleségem munkahelye oly messze van, hogy napi 3–4 órát tölt a földalattin (ez az angol életforma). Így már nem merek vállalkozni arra, hogy szállóvendéget hívjak – de Te nem is erre gondoltál. Párizs, és a párizsi magyarok vendégszeretete? Fogóddz [sic] meg: Párizs kisváros Londonhoz képest (mindig elcsodálkozom, ha átmegek, hogy mennyire „sétálóváros”, és milyen kicsi; az angolok házakban laknak, és nem lakásokban, a távolságok óriásiak, 12 millió él ebben a bolyban). Ami Párizsban könnyen, sliffesen megoldható, az Londonban nehézkes, bonyodalmas; ráadásul itt senki nem tud semmilyen más nyelven, csak angolul. (5) Köszönöm, hogy túlbecsülsz P&P kisregényemet;²⁹ én marginálisnak tartom. Nem lepott meg, hogy annyi ember tetszésével találkozok (máris majdnem elfogyott), de ez mindig így volt: a lényeg belőlem valahogyan sohasem kellett. Hogy tégy-e a Hölgy³⁰ érdekében valamit? Tudod, pesszimista vagyok és bizalmatlan – nem veled, hanem az irodalompolitikával szemben: csak mondják, mondogatják, de igazában semmit sem akarnak tőlem kiadni. Ha az átfutás három év, vajon látom-e még, nem, addigra már összetették a két kezem a mellemen, annak rendje-módja szerint? Ha úgy döntenél, hogy ennyi „misgivings”³¹ ellenére mégis próbálkoznál velem, gondolom, üdvös lenne, ha érintkezésbe lépnél Ács Margittal³² (D-s Matyi³³ feleségével), aki maga is kitűnő prosateur, (-trice),³⁴ mivel benne is felmerült ugyanez az ötlet. Jómagam teljesen tanácstalan vagyok az ügyben, de – vannak csodák; elvégre a Julliard³⁵ szerződése is, aláírásra, úgy érkezett a postán, mint a derült égből lecsapó villám. Érdekes, hogy éppen Orvietót említed: két éve, pesarói nyaralásunk alkalmával látogattunk át Anconába és Orvietóba – Anconában épp nagyszabású Lorenzo Lotto-kiállítás volt négy templomban – ahogy csak az olaszok tudnak prezentálni. Kis-

lányod olvas-e? És mit? Háromkötetes bölcséleti opuszomat, a *Szélhárfát* megkaptad-e? Jó munkát, vasegészséget, egyenletes szív működést és még tízszer-négy „elvesztegetni-való” esztendő kíván baráti öreg híved

Határ Győző

Albert Gábor – Határ Győzőnek

Budapest, 1984. február 13.

Kedves Győző,

nyomban válaszolni szerettem volna hosszú leveledre, de aztán csak halogatódott, postamunkáim elvitték a „főidőket”, neked pedig nem akartam olyankor írni, mikor hol ez, hol az úszik be a tudatomba. Általában délelőtt szoktam dolgozni (értsd: írni), délután már csak töltekezem, olvasok, járkálok, beszélgetek stb. Délelőttöként egyedül vagyok itthon, semmi nem zavar, legfeljebb félbehagyott munkáim vagy az időnként vissza-visszatérő fejfájásaim. Sajnos ezek nem absztrakt, hanem nagyon is valóságos fejfájások, amelyeknek ezidáig nem találtam meg az okát és gyógyszerét, de ha nem is szabályos időközökben, azért rendszeresen meglátogatnak. Olykor-olykor jó adag feketével, vagy egy-egy újonnan bedobott gyógyszerrel meghátrálásra bírom ökelméket, de legtöbbször bele-törődve a változtathatatlanba, elviselem kétnapos látogatásukat. Szemere Bertalant gyötörhették hasonló fejfájások (vagy még ilyenebbek) kinn Párizsban, hogy ilyenkor szerencsétlen exminiszterelnök sírt, mint egy megvert kisgyerek. (Remélem, hogy csak „hasonló” volt az a fejfájás, s nem jutok Szemere sorsára.³⁶)

Néhány éve – már magam sem tudom pontosan, milyen céllal – elolvastam Szemere minden munkáját. Hat kötetben jelent meg a múlt század hatvanas éveiben. A köztudat elég méltatlanul bánt vele, soha nem tudták megbocsátani neki, hogy nem volt hajlandó beállni Kossuth táborába. Fejfájósan gyűlölte a „komédiást”, fejfájósan és tehetetlenül. Mostanában a leveleit olvasom, vagy kétszáz található belőlük a Széchényi Könyvtárban, mert a Szemere család levéltára az Országos Levéltárban 1945-ben úgyszólván teljesen elpusztult. De vissza a fejfájástól Vitroviusig. Az Új Látóhatár valóban nem jut be hozzánk, viszont az *Ember és város* című pazarul kiállított kötet³⁷ a Te müncheni nyomdának – annál inkább. Sajnos, a könyv nem az én tulajdonomban van, de olvasni olvastam, nézni néztem, és nosztalgiam támadt a képeket látván. Csupán az szolgált elégtételül, hogy ismerősökkel is találkoztam a könyv lapjain, és itt elsősorban Rád gondolok. A könyv máskülönben valóban tipográfiai remek, s erről jut eszembe: hogyan szedheted könyveidet Londonban, mikor a nyomda müncheni? Más: hogyan és mikor tanultad ki a tipográfia művészetét? Eddig ezt én nem tudtam, és ezentúl szinte úgy kell olvasnom a könyveidet, mintha kéziratok lennének. Ahogy a betűk oda vannak téve a fehér lapra, az is a te kezéd nyomát őrzi.

Írod, hogy idén leszel hetvenéves. Ez már önmagában is hihetetlen. Mondhatnám: képtelenség. Nem mintha eddig én egyszer is utána számoltam volna, de fizikai megjelenésed, leveleid frissessége, egész lényed ennek ellentmond, inkább hinnék (és hittem a nyilvánvalóan téves) Irodalmi Lexikonnak, amelyben születésed dátumaként 1921 olvasható.³⁸

A *Pepita* ügyében egyelőre tapogatózom. Fogalmam sincs, hogy te milyen viszonyban voltál Il-és Endrével.³⁹ A Szépirodalminál ugyanis ő élet és halál ura, akit ő támogat (hacsak nincs vele valami probléma), annak az útja sima, ha viszont valakire neheztel... de ezt hagyjuk, ha valamire jutok, úgyszólván jelentkezem. Sajnos, nem vagyok bennfentes, s olykor bizony kellemetlen meglepetések is érnek. Pl. azt hittem, hogy regényem⁴⁰ (amely az 1985-ös tervben is szerepel) már minden akadályt simán vett, s most derül ki, hogy a kiadó nem mervén vállalni a felelősséget, külső lektoroknak dobta martalékul. Hogy mi lesz vele, nem tudom, de néhány héten belül nyilatkozni fognak.

Nem emlékszem, hogy említettem-e Neked Eötvös Károlyt. Teljesen véletlenül kezembe akadt egy könyve, amelyet meggyőződésem szerint fél évszázada senki el nem olvasott, legalábbis írásértő ember, beleértve azokat is, akik nagy tanulmányokat rittyentettek róla.⁴¹ A Valóság márciusi számában írok róla (meg egy másik Eötvös Károly-könyvről),⁴² ha a folyóirat el szokott jutni hozzád, akkor levélben nem vesztegetnék rá több szót. Ha nem, akkor majd legközelebb megírom, hogy mi volna a kérdésem. Kérlek, jelezd, hogy megkapjátok-e, illetve te meg szoktad-e kapni ezt a folyóiratot. (Csak annyit, hogy ez az Eötvös Károly-könyv teljesen más, mint az általában ismertek, mond-

juk, az *Utazás a Balaton körül* vagy a másik sláger, *A nagy per*. Már a témája sem magyar, hanem – lényegében – egy napoleoni francia altiszt emlékirata arról, hogyan sikerült megszabadulnia az orosz, majd a török fogságból. Hányattatása kb. harmincöt évig tartott, fantasztikus kalandokon ment át, s Oroszország akkor is olyan volt, mint amilyenek az első világháborús foglyok megismerték. Országok nem változnak meg egyik napról a másikra.)

Kérdezed, hogy megkaptam-e háromkötetes bölcseleti munkádat, a *Szélhárját*. Nem. Műveid közül a következők vannak birtokomban: *Liturgikon* (nem az enyém, hanem a bátyámé, de mindig elérhető számomra), *Heliáne* (az eredeti példányomat bátyám még valamikor a hatvanas évek legelején kölcsön adta Szentágothai Jánosnak,⁴³ aki akkor még a pécsi orvosegyetem anatómiai tanszékének volt a vezetője – bátyám mellette volt adjunktus –, és tőle sosem sikerült visszaszereznem; kénytelen voltam újra megvásárolni, s nagy szerencsének mondható, hogy meg is tudtam), *Bábel tornya* (egyik londoni utamról hoztam magammal), *Az őrző könyve, Özön-közöny, Síró-nevető I–II., Pepito és Pepita*. Az utóbbiakat már tőled kaptam. Határ-könyvgyűjteményem eddig terjed. A polcomon glédában állnak, ha éppen nem szemelgetek belőlük, vagy – és ez is elő szokott fordulni, nem is túlságosan ritkán – ha nincsenek kölcsön.

Kérlek, nézd el ezt a hosszú levelet. Befejezni úgysem lehet, hát egyszerűen elnyisszente a fonalat.

Szeretettel öllelek

Gábor

Határ Győző („Victor G.J. Határ”) – Albert Gábornak

London, 1984. március 24.

Kedves Gáborkám – Szemere Bertalant említéd s majd kiestem a nadrágomból. Kedvencem volt, a hatkötetes *Minden Munkái* első könyvtáram féltve őrzött kincsei közé tartozott (míg az egészet el nem intézte a Defenzíva Osztály, 1943 május elsején, amikor is elvitték, tulajdonosával egyetemben s azokat a könyveket sohasem láttam viszont; ez a mostani immár a negyedik könyvtáram...) Kérdezed, honnan ismertem Rácz Aladárékat: előző levelemben válaszoltam; bizonyára megkaptad. Fejfájás: nincsenek neked trigeminus⁴⁴ bántalmid? Mi kár, hogy a *Szélhárfa I–II–III.*-at nem kaptad kézhez; azóta elfogyott. Sebaj, hamarosan regénnyel kopogtatok – még 1953–54-ben íródott, s magyarul most jelenik meg először. Ez csak életjel – no meg annak a jele, hogy a robot változatlan (ti Krózusok vagytok: csak írjátok a könyveiteket; én a magaméit szedem is).

Szívélyesen [sic] köszönt és ölel

Határ Győző

PS. Megjelent a „Nyugati Magyar Széppróza” Antológiája⁴⁵ (ne a belbecsre nézz; csak a külcsínre). Ha érdekelne, küldhetek.

Albert Gábor – Határ Győzőnek

Budapest, 1984. augusztus 21.

Kedves Győző,

sejtettem, hogy adósod vagyok, de utolsó leveled valahogy elkeveredett az íróasztalomon, amelyen csak időszakonként szoktam rendet rakni, ha egy-egy munkát véglegesen lezártam. Az utolsó hónapokban pedig kínos, olykor nevetséges kötélhúzásnak voltam egyszerre szenvedő és aktív részese: már egy éve elkészült regényemmel (illetve regényeméért) huzakodtunk. Fél szavakért, egy-egy jelzőért folyt a harc, afféle piaci módon: én engedek egy kicsit, ők is hajlandóak elviselni holmi szafosabb becsmérlő jelzőt. Sajnos, külső „lektorok” is beléptek az egyenlőtlen harcba, de a hónapokig tartó hadakozás eredménye, úgy érzem, elfogadható. Veszteséglistámon mindössze néhány sor szerepel, s még kedvemre írhattam is hozzá és javíthattam pár oldalt. A végső rezultátum⁴⁶ 1985 második felében lát napvilágot, ha az istenek közbe nem szólnak. Szerencsére a könyvet nem ne-

kem kell szednem, bár – isten tudja – akkor nem lennének benne olyan sajtóhibák, mint például a *Királyok könyvében*,⁴⁷ ahol a *monyaveszett kandisznó* helyett a jóindulatú nyomdász *nyomaveszett kandisznót* szedett (17. o. 1. – a te példányodban talán ki is javítottam utólag). Bár ezt a szedést nemigen értem: hogyan tudod Londonban szedni a könyveidet, ha a nyomda Münchenben van? Compúterrel [sic] kódoljátok a szedést, és a gép csak a kódolt szalagot kapja meg és annak nyomán szed? De akárhogy is, az egész szöveget újra le kell kopogni, ami hosszú és fáradtságos munka, de legalább nem vagy olyan mértékig kiszolgáltatva, mint nálunk. Itt ugyanis egy kézirat (műszakilag előkészített kézirat) nyomdai átfutási ideje kerekén egy esztendő. A lektorálás és egyebek gyakran ugyanennyi. Egy könyv végére leteszem a pontot, és ha minden a legjobb úton halad, két év múlva lesz könyv belőle. (Legtöbbször persze közbe van iktatva néhány kitérő.) Mindezt nem panaszként mondom, s főként nem azért, mintha irigyelném tőled a szedés fáradalmait. (Az örömeit – mert gondolom, ilyen is van – sárga irigységgel képezem el magamban.)

Szemere Bertalan! Azt hittem, két hónap alatt az egészet kirázom a kisujjamból. Vagy 3000 levelet kell nehezen olvasható kéziratból kiselabizálnom (a legépelésről nem is beszélve), hogy kiválogassak belőle 120-130 vice verza⁴⁸ Szemere-levelet. A kötet, ha elkészül, az emigráció (talán az emigrációk) önarcképe lesz.

A *Nyugati magyar széppróza* című antológiát említetted legutolsó leveledben. Egyelőre még nem kaptam meg, ha el tudnád küldeni, igen hálás lennék.

Egyre több helyen látlak feltűnni itthon, s mindig nagy örömmel olvaslak. Most már azon sem csodálkoznék, ha egyszer megszólalna a telefon és Téged hallanálak a drót másik végéről. (A drót másik végét természetesen nem Londonban képezem!) Egy ilyen villámlátogatásról nem lehet szó? Személyed ellen nemigen lehet kifogás, hiszen verseiddel úgymint itthon vagy (ha nem is kellő mértékben). Mindezt csak azért írom, mert isten tudja, mikor jutok el Londonba és addig kénytelen-kelletlen élelem „Határtalan” éveimet. Vagy mindez csupán önzés? (Akkor nézd el nekem!)

Kedves Győző, feleséged kezét csókolgatom, Téged szeretettel öllelek

Gábor

JEGYZETEK

¹ Határ Győző (1914–2006) író, költő, kritikus. 1956 után haláláig Londonban élt. – Szerkesztői megjegyzés: Határ Győző leveleit az író sajátos – az akadémiai szabályzat által előírtól több ponton eltérő – helyesírásának megtartásával közöljük, mert ez az „alternatív” helyesírás stílusértéket hordoz.

² Morbus Hungaricus (lat.): magyar betegség; a magyarságra jellemző (rossz) tulajdonság.

³ ALBERT Gábor, *Egy lakodalom végelszámolása*, Szépirodalmi, Budapest, 1983.

⁴ personalized (ang.): személyre szabott

⁵ HATÁR Győző, *Könyvszemle. Albert Gábor: Egy lakodalom végelszámolása* (Elhangzott: Szabad Európa Rádió, 1983. szeptember 5.) – Kötetben: HATÁR Győző, *Irodalomtörténet*, Tevan, Békéscsaba, 1991, 13–15.

⁶ *Hol vannak azok az oszlopok?* (Szépirodalmi, Budapest, 1985)

⁷ „atari”: ataraxia (gör.): szenvedélytől való mentesség, a kedély és a lélek rendíthetetlen nyugalma; az Epikurosz görög filozófus nevéhez köthető hellenisztikus kori bölcséleti iskola, az epikureizmus egyik alapfogalma.

⁸ Mezei Mária (1909–1983) színésznő. – Albert Gábor anyai nagyapja és édesanyja révén közelről ismerte Mezei családját. Róla mintázta *Így fullad meg egy ember* című novellájának idős hősnoáját, aki a műben zongoraművész.

⁹ „Ad animum ego reverti pristinum” (lat.): „Ismét régi elmémre térek”.

¹⁰ Utalás az *Emelt fővel* című, megjelenés előtt álló szociográfiájára (Szépirodalmi, Budapest, 1983).

¹¹ SZÉKY János, *Vonatsorsok, angolnaéletek. Albert Gábor: Egy lakodalom végelszámolása*, Élet és Irodalom, 1983. november 25., 11.

¹² Deferencia: tiszteletadás.

¹³ Szabó Vladimír (1905–1991) festő, grafikus.

¹⁴ a la crema cafe (ol.): Határ itt arra utal, hogy angliai otthonában különlegesen jó minőségű kávéval szokta megkínálni vendégeit.

¹⁵ „Pepitád”: HATÁR Győző, *Pepito és Pepita*, Aurora, München, 1983 (ez a korábban, 1963-ban franciául megjelent regény első magyar nyelvű kiadása).

¹⁶ Queneau, Raymond (1903–1976) francia író.

¹⁷ Rabulisztika (ném., lat.): körmönfont okoskodás.

¹⁸ *A leláncolt Vitrovius* című Határ Győző-esszéről van szó.

¹⁹ Rácz Aladár (1886–1958) cimbalomművész.

²⁰ Helyesen: Yvonne Barblan (1907–1970) svájci hegedű- és zongoraművész.

²¹ Rácz Aladár valójában 1935-ben tért haza Magyarországra – hosszú franciaországi tartózkodás után.

²² Kemény Rezső (1871–1945) hegedűművész.

²³ „[...] éppen a *Chasonne*-t nyúztam”: az ifjúkorában hegedűművésznek (is) készülő Határ itt valószínűleg Johann Sebastian Bach azonos című hegedűdarabjára utal.

- ²⁴ Wanda Alexandra Landowska (1879–1959) lengyel csembaló- és zongoraművész, zenepedagógus.
- ²⁵ Harpsichord: csembaló.
- ²⁶ Szabó Vladimír.
- ²⁷ HATÁR Győző, *A leláncolt Vitroviusz*, Új Látóhatár [München], 1979/6, 425–435.
- ²⁸ Az eredeti szövegben tévesen (3) szerepelt.
- ²⁹ A *Pepito* és *Pepita* című regényről van szó.
- ³⁰ Határ Győző Hölgyként aposztrofálja *Pepito* és *Pepita* című regényét.
- ³¹ Misgiving (ang.): rossz előérzet.
- ³² Ács Margit (1941–) író, szerkesztő. 1964–1987 között a Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987–1992 között a Magvető Könyvkiadó szerkesztője. 1992-től a Kortárs folyóirat kritika- és tanulmányrovatát szerkesztette.
- ³³ Domokos Máttyás (1928–2006) irodalomtörténész, szerkesztő. 1953–1991 között a Szépirodalmi Könyvkiadó felelős szerkesztője, 1967–1977 között főszerkesztője; 1989-től 2000-ig a Holmi folyóirat prózarovatának a szerkesztője.
- ³⁴ Prosateur, (-trice) (fr.): prózaíró(nő).
- ³⁵ Julliard: a *Pepito* és *Pepita* francia kiadója (1963).
- ³⁶ Albert Gábor itt arra céloz, hogy az 1849 után másfél évtizeden át nyugat-európai emigrációba kényszerülő korábbi magyar miniszterelnök, Szemere Bertalan elméje az 1860-as évek elején megbomlott.
- ³⁷ *Ember és város*, h. n., é. n. [München, 1980]. Határ Győző esszéje a többszerzős kötet 10–18. oldalán olvasható.
- ³⁸ A *Magyar Irodalmi Lexikon* (Akadémiai, Budapest, 1963–1965, főszerk. BENEDEK Marcell) 1963-as kiadású első kötetének Határ Győző-szócikkében szerepel az a téves adat, amely szerint az író 1921-ben született.
- ³⁹ Illés Endre (1902–1986) író, esszéista, műfordító, szerkesztő. 1967-től a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója.
- ⁴⁰ *Hol vannak azok az oszlopok?*
- ⁴¹ Eötvös Károly *Aki örökké bujdosott* című könyvéről van szó.
- ⁴² ALBERT Gábor, *A vajda. A „fiatal” Eötvös Károly*, Valóság, 1984/3, 56–65. – Az esszé Eötvös Károly *Gróf Károlyi Gábor följegyzései és Aki örökké bujdosott* című műveit mutatja be.
- ⁴³ Szentágothai János (1912–1994) orvos, anatómus. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1977 és 1985 között elnöke.
- ⁴⁴ Trigeminus (lat.): arcideg, háromosztatú ideg (az ötödik agyidegpár).
- ⁴⁵ *Nyugati magyar széppróza antológiája*, szerk. FERDINANDY György, Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem, Bern, 1983.
- ⁴⁶ Rezultátum (lat.): eredmény.
- ⁴⁷ ALBERT Gábor, *Királyok könyve*, Szépirodalmi, Budapest, 1980.
- ⁴⁸ Vice versa: eredetileg vice versa (lat.): kölcsönösen; és viszont; és megfordítva.

